

XULQIDA OG'UVCHANLIGI BO'LGAN O'SMIRLAR PSIXOLOGIYASI

*Andijon viloyati Paxtaobod tumani 20-maktab psixologi
Turg'unova Shahnoza Shuhratjonovna.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xulqi og'ishganlik, norma va patologiya tushunchasi, xulqi og'ishishning turlari va metodlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: fiziologik, psixologik, o'smirlik, voyaga yetmaganlar, jinoyatchilik, do'stona munosabat, psixologik iqlim, shaxsiyatparastlik.

Psixologiya faning markaziy kategoriyasi hisoblanmish shaxs ijtimoiy hayotning barcha sohalarida muayyan funktsiyalarni bajarish orqali jamiyatning taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shib kelmoqda. Barkamol avlod kamoloti g'oyasini turmushga tatbiq etish uchun istiqloqlning dastlabki kunlaridanoq milliy ma'naviyat, milliy ta'lim va tarbiya muammolarini hal qilishga jiddiy e'tibor berilmoqda. Insonning biologik, fiziologik, psixologik o'sishining eng murakkab bosqichlaridan biri o'smirlik yosh davridir. Ushbu yosh davri eng murakkab o'zgirishlar, qayta qurishlar, umid intilishlar davri va shu bilan birga og'ir inqirozlar, salbiy holatlar, kechinmalar davri hamdir. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha har bir o'ninchi jinoyat voyaga yetmaganlar tomonidan sodir qilinarkan. Bu ma'lumotning ma'nosi faqat qonunbuzarlar tomonidan yetkazilgan zarar bilan aniqlanmaydi albatta. Zero voyaga yetmagan jinoyatchining shaxsi jinoyatchilik muammosini kristallashgan markazi bo'lib hisoblansa, uni o'rganish va korreksiyasi esa bu nuqson bilan kurashishning eng markaziy savollaridan biri hisoblanadi. O'qituvchilar jamoasi har qancha urinishidan qat'iy nazar, ta'lim jarayonida tarbiyasi qiyin o'smirlar ham uchrab turadi. Hozirgi davrda bunday o'quvchilar bilan yakkama-yakka ishlash usuli yaratilgan, fe'l-atvordagi nuqsonlarning xatti-xarakati nosog'lomligining oldini olish va tuzatish yo'llari ilmiy asosda ishlab chiqilgan. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, tarbiyasi qiyin, injiq, xulqi salbiy bolalarning kelib chiqishining ijtimoiy sabablaridan tashqari, pedagogik va psixologik sabablari xam mavjud. Tarbiyasi qiyin o'smirlardagi xususiyatlarni o'rganishning yana bir yo'li alohida-alohida suhbat o'tkazish orqali ularning ruhiy kechinmalari bilan tanishishdir. Suhbat kezida yaxshi va yomon xulq-atvor, xatti-harakatlar yuzasidan keng ma'lumotlar to'planadi. Mazkur jarayonda amalga oshiriladigan har xil xatti-harakatlarni baxolash, ularni sharxlab berish lozim. Xatti-harakatni baholashda o'smiringa qo'yilgan ayb yo tan olinadi yoki mutlaqo u inkor etiladi. Biroq o'tkazilgan suhbatlar o'smirning psixik dunyosiga shunday nozik ta'sir qilishi kerakki, natijada unda vijdon azobi, o'ng'aysizlik tuyg'usi vujudga kelsin. O'smir shaxsiyatiga tegadigan muomala qilish man etiladi. O'smirlarning tipologik xususiyatlariga binoan bir nechta shartli guruhga ajratish mumkin. Tarbiyasi qiyin

o'smirlarning birinchi guruhi orsizlar yoki subutsizlar deyiladi. Ular o'z xatolarini bilib turib qonun va qoidalarni buzadilar, noma'qul ishlarni qiladilar. Ko'pincha ular o'zlarining gunohkor ekanliklarini tan olmaydilar, maktabdagi ayrim kamchiliklarni tanqid qiladilar. Lekin yutuqlarni e'tirof qilishni xohlamaydilar. Shaxsiy fikrlarini boshqa kishilarga ma'qullashni va o'z talablarini o'zgaralar so'zsiz bajarishini juda yoqtiradilar. Bunday bolalar betga chopar, o'jar tabiatli, rahm-shafqatsiz, «zo'ravon» bo'ladilar. Mustaqil fikrga ega bo'lmagan tengdoshlarini o'z- atroflariga to'playdilar va birgalikda tartib buzishga undaydilar. Ikkinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o'smirlar yaxshi va yomonni tushunadilar, biroq mustaqil e'tiqodga, barqaror yuksak his-tuyg'uga ega emasliklari sababli «orqa qanoat»da turib qoidani buzadilar. Ularning xatti-harakatlari tasodifiy voqelikka, ta'sir kuchiga va vaziyat xususiyatiga bog'liqdir. Uchinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o'smirlar shaxsiyatparastlik tufayli qonunbuzarlik, tartibbuzarlik yo'liga kirib qoladilar. Ular shaxsiy talablari va ehtiyojlarini qondirish uchun har qanday nojo'ya xatti-harakatdan qaytmaydilar, hamisha odamlarga yaxshilik qilishni orzulaydilar, biroq o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ijtimoiy manfaatdan yuqori qo'yadilar. Tarbiyasi qiyin o'smir o'quvchilarni qayta tarbiyalash uchun quyidagilarga e'tibor berish kerak. Tarbiyasi qiyin o'smirlarni keltirib chiqaruvchi sabablar majmuasi.

- I. Shaxsning biologik nuqsonlari:
- II. Shaxsning psixik kamolotidagi kamchiliklar:
- III. Shaxsning tarbiyasidagi nuqsonlar:
- IV. Shaxsning bilim olish faoliyatidagi kamchiliklari:
- V. . Maktab ta'limi va tarbiyasidagi kamchiliklar:
- VI. Maktabdan tashqari muhitdagi nuqsonlar:

O'smir yoshdagi farzandi bilan bo'ladigan munosabatlarda ayrim ota-onalar nizolarni bartaraf etishda quyidagi xatoliklarga yo'l qo'yadilar: Nima qilib bo'lsada nizoni bartaraf etish, ya'ni farzandini shartiga ko'nish. Siz bir narsani xoxlayapsiz, farzandingiz boshqa narsani xoxlayapti, farzandingizni jim bo'lishi uchun uni shartiga ko'nish. Bu nizoni chuqurlashishiga sabab bo'ladi, vaqtincha muammo yopiladi lekin vaqt o'tishi bilan ikki xissa ko'payib qaytariladi. Masalan, ota-onalar o'g'lini qiziqishini xisobga olmasdan ona-ona tomonidan tanlangan soxaga yo'naltiradi, farzandi uchun barcha sharoitlarni yaratib beradi, shu soxada o'qisang seni barcha aytganlaringni olib beraman deb farzandi bilan kelishadi. Bunga kelishuvga ko'ngan farzand bir umr ota-ona bilan shartnoma tuzishga xarakat qiladi, ota-ona uchun esa keyingi shartnomalar qimmatga tushishi mumkin. Jismoniy jazo orqali nizoni bartaraf etish. Bunda nizoni tashqaridagi qismi bartaraf etiladi, bola ota-onadan qo'rqqani uchun chekindi lekin uning ichida nafrat ildiz otadi, ota-onaga xurmatsizlik paydo bo'ladi Nizolarni bartaraf etishning to'g'ri yo'llari: Farzandni kuzatish. Bu juda ko'p

savollarga javob topishga yordam beradi, masalan bola bilan sayrga chiqish, magazinga qirish, mexmonga borish va chetdan bolani kuzatish. Kuzatish uchun ota-ona vaziyat yaratishi kerak. To`g`ridan to`g`ri ochiq suxbat. Bunda farzandlar yoshiga e`tibor qaratish kerak. Bolalar 10 yoshdan boshlab ota-ona bilan ochiq suxbatga kirisha oladi. Demak 10 yoshdan keyin farzandini yonimizga olib unga o`z bolaligimizni aytib berishimiz, bolalikdagi kechinmalarimiz bilan o`rtoqlashishimiz va uni xozirgi kunda nima qiynayotganini, nima unga yoqmayotganini ochiq so`rashimiz mumkin. Agar birinchi bo`lib o`z bolaligimizni aytib bersak bola tomonga bir ko`prik qurgan bo`lamiz, bola o`sha ko`prikdan o`tib keladi va o`zini qiynayotgan muammoni bizga ochiq ayta oladi. Bu ota-onalar uchun eng oson usul va bu o`z samarsini beradi. Faqatgina ota-ona farzandiga o`z bolaligini ta`sirli qilib aytib berishi kerak va bola biz bilan do`st bo`lib bolaligimizga sayoxat qilsin. Ota-ona bolaligini kulgu, ko`z yosh bilan aytib bersa bolada ko`nglini bo`shatish, ota-onaga yaqinlashishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. E.G`oziyev “Umumiy psixologiya” 1-kitob Toshkent 2002
2. “Qarovsiz qolgan bolalarga psixologik yordam” uslubiy qo`llanma F. 2018
3. Rean A.A “Prakticheskaya psixodiagnostika lichnosti” Piter 2000